

PRAVILO „DRUGOG MJESTA“ U HRVATSKOM JEZIKU ILI O POLU(NE)SLOBODNOM REDU RIJEČI

Tomislav Frleta

 a jezik koji ima „slobodan“ red riječi, hrvatski ima začudno mnogo pravila koja tu slobodu ograničavaju. O „slobodi“ reda riječi govorilo se u mnogim hrvatskim gramatikama, člancima i raspravama još od Babukićeve Ilirske slovnice (1854.) pa kroz cijelo 20. stoljeće, ali i u onima suvremenijima.

Tako Katičić u svojoj Sintaksi navodi:

„Riječi se u rečenicama redaju i premještaju posebnim preoblikama. U hrvatskom književnom jeziku vlada u tom pogledu **velika sloboda**. Red riječi je uglavnom slobodan i služi izražavanju stilskih tančina.“ (Katičić, 1986.: §1059.)¹

Barić i dr. također govore o slobodnom redu riječi:

„Ponekad se, **zbog slobodnog reda riječi u hrvatskom jeziku**, u istoj rečenici pridjev može shvatiti i kao atribut i kao predikatni proširak.“ (Barić, 1995.: §1875.)²

Krene li se vremenski malo unatrag, u Brabecovoj gramatici može se pročitati: „U izjavnim rečenicama red riječi vrlo je **slobodan**.“ (Brabec, 1961.: §291.)³ Krene li se još dalje u prošlost, u Maretićevoj ćemo gramatici moći pročitati: „Naš jezik pripada među jezike u kojima je red riječi **dosta slobodan**. . .“ (Maretić, 1963. [1899.]: §427).⁴ I u drugim se hrvatskim gramatikama na isti ili na vrlo sličan način govori o slobodi reda riječi.

Ta se sloboda može vidjeti i opravdati u mnogim primjerima kao što je to slučaj sa sljedećom rečenicom:

Primjer 1.

- a) *Ivan jede jabuku.*
- b) *Ivan jabuku jede.*
- c) *Jede Ivan jabuku.*
- d) *Jede jabuku Ivan.*
- e) *Jabuku Ivan jede.*
- f) *Jabuku jede Ivan.*

¹ Istaknuo autor.

² Istaknuo autor.

³ Istaknuto u izvorniku.

⁴ Istaknuo autor.

Ipak, bez obzira na slobodu reda riječi u gornjem primjeru, samo se jedna rečenica smatra neobilježenom.⁵ To je rečenica 1. a) *Ivan, jede, jabuku*, koja poštuje slijed S-V-O,⁶ odnosno red u kojem se prvo pojavljuje subjekt pa predikat pa tek onda, moguće, objekt i drugi rečenični dijelovi.

Takav se red riječi temelji na obavijesnosti iskaza u kojem tema, najčešće je to subjekt, dolazi ispred reme,⁷ tj. glagola sa svim svojim dodatcima (objektima, priložnim oznakama). Stoga Katičić kao temeljno pravilo reda riječi u hrvatskom književnom jeziku navodi red: tema – rema, tj. da tema dolazi prva, a za njom rema. I zaključuje:

„Ako je slijed obratan, osobito je istaknuta rema. Sva druga pravila o redu riječi podvrgnuta su tomu temeljnomu.“ (Katičić, 1986.: §1061.)

Sloboda reda riječi, dakle, nije proizvoljna. Ona ovisi o želji i o potrebi govornika da istakne jedan dio (neku novu obavijest) u rečenici. Mogućnost služenja slobodom reda riječi u hrvatskom jeziku leži u sačuvanosti imenske sklonidbe i glagolskog sprežanja. Naime, nastavci za padeže te sačuvanost kategorije osobe u glagola omogućuju govorniku da razmješta riječi u rečenici gotovo proizvoljno (ovisno o tome što se želi istaknuti). Ipak, napominjem da je riječ o relativnoj slobodi reda riječi, a nikako o apsolutnoj. Redoslijed obavijesti može ovisiti o želji govornika, ali u toj svojoj želji on mora slijediti mnoga dobro utvrđena pravila o redu riječi, što se u mnogočemu kosi s idealiziranom slikom i idejom o „slobodnom“ redu riječi. Pogledajmo sljedeći primjer:

Primjer. 2.

Matić Petru dolazi Ivan u svom posjet bratu starijem.

Sve su riječi napisane u ispravnom obliku i poštuju sva pravila sročnosti. Ali usprkos „slobodnom redu riječi“ one ne sačinjavaju ni gramatički ni semantički ispravnu rečenicu i to iz barem dvaju razloga. Prvo, riječi ne poštuju temeljno pravilo o (neobilježenom) redu riječi, a to je red: tema – rema, odnosno redoslijed S-V(-O). Ovdje ne može biti riječ ni o obilježenom redu. U primjeru 2. riječi *Matić* i *Ivan* subjekti su, predikat je izrečen riječju *dolazi*, prijedlog *u* i imenica *posjet* stoje na mjestu priložne oznake, a neizravni objekt sačinjavaju riječi *Petru*, *svom*, *bratu*, *starijem*.

Ipak, postavte li se riječi u neobilježen S-V-O red riječi, i dalje će rečenica biti gramatički neispravna.

⁵ „Stilski neobilježenim (neutralnim) redom riječi smatra se u jednostavnoj rečenici takav poredak riječi u kojemu se subjekt nalazi na prvome mjestu, predikat iza subjekta, a objekt iza predikata.“ (Barić, 1995.: §1921.)

⁶ Objekt se, naravno, pojavljuje samo u onim rečenicama u kojima je on zapisan u glagolskoj rekciji te se, u slučaju da je glagol neprijelazan, red riječi može sastojati od samo dvaju rečeničnih dijelova: subjekta i predikata: S-V. Na primjer: *Ivan spava*.

⁷ Tema je ono što je znano, dano, poznato, a rema je ono što je novo, ono što nosi novu obavijest (o onome što je dano).

Primjer 3.

*Matić Ivan dolazi u posjet Petru svom bratu starijem.

Drugi razlog neispravnosti te rečenice leži u činjenici da postoji i drugo (temeljno) pravilo o redu riječi, a to je pravilo o redu riječi unutar pojedine skupina (imenske, glagolske, priložne...). I ta su pravila dosta određena pa se red riječi unutar skupine može smatrati poluslobodnim.⁸

Ovdje su Težak i Babić vrlo precizno naznačili kako u hrvatskom jeziku postoji i poluslobodan pa čak i neslobodan red riječi.⁹ Naime, s jedne strane, sloboda riječi u hrvatskom jeziku mnogočime je ograničena¹⁰ pa gotovo i onemogućena, dok je, s druge strane, sloboda sastavnih dijelova rečenice relativno slobodna. Stoga oni u svojoj Gramatici hrvatskoga jezika ispravno navode:

„Kad se govori o slobodnom redu riječi, tada se prvenstveno misli **na red rečeničnih dijelova**,¹¹ a ne na pojedine vrste riječi ili njihove kategorije jer je tada sloboda znatno ograničena ili je uopće nema.“ (Težak-Babić, 2009.: §569)

Svoju tvrdnju oprimjeruju rečenicom: *Nabrat ćemo đurđica.*, u kojoj se riječi ne mogu slobodno razmještati te se ta rečenica može preoblikovati u (samo) četiri rečenice od kojih se dvije smatraju stilski neobilježanima, a dvije snažno pjesnički obilježenim rečenicama.

Uz već spomenutu rečenicu *Nabrat ćemo đurđica.*, stilski neobilježenim smatra se i red u rečenici *Đurđica ćemo nabrati.* Rečenice *?Đurđica nabrat ćemo* i *?Nabrati đurđica ćemo* snažno su stilski obilježene. Naposljetku, rečenice **Ćemo nabrati đurđica* i **Ćemo đurđica nabrati*, nisu gramatički ispravne ni u kojem jezičnom stilu jer zanaglasnice, u ovom slučaju zanaglasnica *ćemo*, ne mogu doći na prvo mjesto u rečenici.

Stoga autori zaključuju:

„To pokazuje da je red rečeničnih dijelova slobodan, a druge riječi imaju ograničenu slobodu ili im je red potpuno određen.“ (Težak-Babić, 2009.: §569.)

Kad je riječ o poluslobodnom (ograničenom) redu riječi, onda se ponajprije misli na sastavne dijelove pojedine skupine. Tako će u neobilježenom redu riječi priložna oznaka (ako je prilog) doći ispred predikata (*Konj hitro kaše.*, *Učenik piše zadaću*

⁸ O tumačenju poluslobodnog reda riječi vidi dalje u tekstu.

⁹ Na sličnom je tragu i Sanda Udier (2006.) koja u svom članku o položaju glagolskih enklitika razlikuje redosljed rečeničnih sastavnica s obzirom na stupanj slobode. Ona navodi da je red riječi (redosljed rečeničnih sastavnica) u hrvatskom standardnom jeziku **relativno slobodan**, **relativno neslobodan** i **strogo propisan** (Udier, 2006.: 62.).

¹⁰ Vidi također i Ham (2014.: 68.) kada kaže za slobodu reda riječi u hrvatskom jeziku kako „ta sloboda nije potpuna, nego ograničena. Ako se među riječima koje slažemo u rečenicu zatekne kakva glagolska zanaglasnica... više nema slobodnoga reda riječi...“.

¹¹ Istaknuo autor.

kraj prozora.), odnosno iza predikata kad je riječ o priložnoj oznaci koja je prijedložni ili padežni izraz (*Konj kaše po polju*). Ista ta priložna oznaka, kao prijedložni izraz, stajat će iza glagola, ali i objekata (*Učenik piše zadaću kraj prozora.*). Imenice koje dopunjuju pridjev ili uzvik stajat će nakon njih (*Susjed bude pun radosti., Evo brata!*). Ako je pridjev u ulozi atributa, nalazi se ispred svoje imenice (*Dobar savjet vrijedi zlata., Moj otac puši lulu.*). No, kad ima oblik prijedložnog ili padežnog izraza, stajat će iza imenice na koju se odnosi (*Dječak crnih očiju nabija loptu*). Apozicija se nalazi ispred imenice (*Djed Ivan skuplja marke., Rijeka Sava utječe u Dunav.*), a kad se odnosi na imeničku zamjenicu, stajat će iza nje (*Ja siromah dolazim na kraju.*) (vidi Katičić, 1986.: §§1063.-1081.).

Težak i Babić (2009.: 569.) u tom su pogledu znatno sažetiji te navode kako se

„rečenični dijelovi namještaju onako kako je u jeziku najobičnije: subjekt – predikat – objekt, atribut ispred imenice, posvojni genitiv iza nje“.

Prijedlozi, budući da su prednaglasnice, nalaze se ispred riječi na koju se odnose.

Tek ako se primijene sva ta pravila (i još pokoje koje ovdje nije navedeno)¹² o „slobodnom redu riječi“, tj. o „slobodnom“ namještanju riječi unutar jedne rečenice i unutar jedne skupine, moći će se objasniti zbog čega primjer 3. nije gramatički ispravna rečenica. Naime, kako bi rečenica bila ispravna treba poštovati neobilježen red sastavnica (S-V-O), a unutar njega treba poštovati i red riječi na način da vlastito ime (*Ivan*) dolazi ispred prezimena (*Matić*), zatim slijedi glagol (*dolazi*) pa priložna oznaka u obliku prijedložnog izraza (*u posjet*) i nakon toga slijedi neizravni objekt u kojem posvojna zamjenica (*svom*)¹³ dolazi ispred pridjeva (*starijem*) koji se odnosi na imenicu (*bratu*) koja je apozicija imenici (*Petru*).

Stoga, nakon primjene svih tih pravila dolazi se do ispravne (neobilježene) rečenice:

Primjer 4.

Ivan Matić dolazi u posjet svom starijem bratu Petru.

Red riječi postaje složeniji kada se u rečenici nalazi jedna ili više nenaglasnica. Njihovo je mjesto strogo određeno u rečenici i one uvelike krše uvriježeno pravilo o slobodi reda riječi. Upravo suprotno. U rečenici u kojoj se nalazi nenaglasnica red riječi postaje neslobodan.

¹² Iako bi se za „slobodan“ red riječi očekivalo da nema mnogo pravila (budući da je slobodan), ovdje ću navesti i semantičko pravilo koje tumači redosljed riječi unutar pojedine sintagme. „O redosljedu članova rečenice odlučuje i njihovo značenje. Na prvom je mjestu član koji je značenjem širi od riječi na drugome mjestu, na drugome mjestu – član koji je značenjem širi od značenja riječi na trećemu mjestu itd.“ (Silić-Pranjković, 2005.: §1473.). Slijedom toga daje se primjer: *Svaka Ivanova nova bijela košulja je istoga kroja*, u kojem se poštuje dobro znano Guillaumeovo pravilo „od općeg prema pojedinačnom“. Sažme li se pravilo iz Gramatike hrvatskoga jezika dobit ćemo sljedeći redosljed atributa po značenju: *odnosni* → *posvojni* → *razlikovni* → *kakvočni*.

¹³ Posvojne i pokazne zamjenice, kao i neodređena zamjenica *koji*, dolaze ispred pridjeva jer su šire po značenju.

Nenaglasnice se dijele na zanaglasnice (naslonjenice) i na prednaglasnice (prislonjenice). Karakterizira ih činjenica da nemaju vlastita naglasaka te se u ostvaraju najčešće oslanjaju na naglašenu riječ ispred (zanaglasnice) odnosno iza sebe (prednaglasnice).

Zanaglasnice su u hrvatskome jeziku:

1. nenaglašeni oblici osobnih zamjenica u genitivu, dativu i akuzativu te povratna zamjenica *se*
2. nenaglašeni oblici glagola *biti* u prezentu i aoristu te nenaglašeni oblik glagola *htjeti* u prezentu
3. upitna čestica *li*.

Prednaglasnice su:

1. prijedlozi,¹⁴
2. veznici *a, i, ni*,
3. niječna čestica *ne*.

U tekstu ću se nadalje baviti isključivo zanaglasnicama s obzirom da je upravo njihovo mjesto u rečenici te njihov red(oslijed) unutar tog mjesta određeni problem pri jezičnoj standardizaciji.

Što se tiče mjesta zanaglasnica, ono je uglavnom strogo određeno i uglavnom se zanaglasnice nalaze iza prve naglašene riječi u rečenici, ali njihovo mjesto može ovisiti o različitim jezičnim stilovima i stilskim obilježjima. Tako Katičić navodi tri različita stilska obilježja izražavanja s obzirom na mjesto zanaglasnice: pomno i dotjerano izražavanje, ležernije i prisnije izražavanje te nehajno izražavanje.

Prema Katičiću pomno i dotjerano izražavanje očituje se u sljedećim primjerima: *Morali smo ostaviti i taj polusrušeni gradić., Snijeg je lagano sipio., Kiša će noćas prestati.*¹⁵

Katičić navodi kako se zanaglasnica stavlja iza prve naglašene riječi i onda kada je prva naglašena riječ usko vezana s drugom te smatra kako se takvim rastavljanjem „niukoliko ne slabi prisna sintaktička veza prve i druge naglašene riječi u rečenici“ (Katičić, 1986.: §1087). Navodi sljedeće primjere: *Tihi je vjetrić mrsio kose zadubljenog svirača., Vaša mi naklapanja zaista dosađuju., Put je u grad dug.* Nadalje navodi kako enklitični oblici mogu čak rastaviti ime od prezimena, a da se veza među njima ne okrnji: *Ivan je Mažuranić bio prvi ban pučanin., Petar je Privilić iznio svoje namjere.*

Prilikom ležernijeg i prisnijeg izražavanja sintaktički prisno vezane naglašene riječi ne moraju se rastavljati te se enklitični oblik može smjestiti iza prve naglašene riječi koja dolazi nakon sintagme koju se ne želi rastaviti: *Tihi vjetrić mrsio je kose*

¹⁴ O različitim vrstama nenaglašenih prijedloga vidi na primjer Barić, 1995.: §112.

¹⁵ Sve je zanaglasnice istaknuo autor.

zadubljenog svirača., Vaša naklapanja zaista mi dosađuju. Ivan Mažuranić bio je prvi ban pučanin. Zanimljivo je da Katičić pod ležernijim i prisnijim izražavanjem ne navodi primjer *Put je u grad dug.* (pomno i dotjerano izražavanje), što bi u ležernom stilu trebalo dati rečenicu *Put u grad dug je.*, dok ga navodi pod supstandardnim izražavanjem (vidi dolje).

U primjerima u kojima se zanaglasnica smješta, ne nakon prve naglašene riječi, već nakon prve sintagme sastavljene od dviju naglašanih riječi, Katičić vidi obilježje supstandardnog razgovornog izražavanja odnosno nehajnog izražavanja: *Tih vjetrić je mrsio kose zadubljenog svirača., Vaša naklapanja mi zaista dosađuju., Put u grad je dug., Ivan Mažuranić je bio prvi ban pučanin.*

Takvo viđenje razmještanja nenaglasnica prema različitim stilskim obilježjima daje prostora mnogim pitanjima. Zanimljivo je da su primjeri koje Katičić označuje kao supstandardne ili nehajne upravo oni koji se u govornom jeziku najčešće upotrebljavaju.¹⁶ No, razdvajanje imena od prezimena zanaglasnicom svakako je obilježje pomnog i dotjeranog izražavanja koje i dolikuje visokom standardu hrvatskoga književnog jezika. O tome pišu mnogi naši istaknuti jezikoslovci i jezikoslovke.

Tako Babić u Hrvatskoj jezikoslovnoj čitanci smatra da nije nepravilno zanaglasnicom rastavljati ime od prezimena. Navodi primjere iz prijevoda Tolstojeve knjige *Djetinjstvo, dječastvo i mladost: Karlo se Ivanić nalaktio na stolić., Petar se Vasiljević zarekao.*, i dr. Navodi također kako je težnja

„za drugim mjestom tako... jaka da enklitike nalazimo i tamo gdje ih ne bismo očekivali: *Bosanski je Petrovac već napadnut...*“ (Babić, 1990.: 128.).

Smatra kako se ime od prezimena često rastavlja u književnim djelima, da takvih rastavljanja ima i u znanstvenom stilu, a da rastavljanje imena od prezimena zanaglasnicom ne bi bilo primjereno administrativnom stilu.

I Težak (1990.: 151.) navodi kako se zanaglasnicom može odijeliti atribut od imenice pa čak i ime od prezimena (*Miroslav nas je Krležu u to uvjerio.*). Ali nadodaje da rastavljanje „ovisi o našem sluhu za ritam rečenice.“ (Težak, 1990.: 151).

Govoreći o atributu, Sanda Ham navodi kako se između njega i imenice na koju se odnosi, može umetnuti pomoćni glagol ili zamjenica (*Mlada nam profesorica Marija predaje hrvatski*) te kako takav „redosljed riječi nije posve običan, ali je posve pravilan.“ (Ham, 2002.: §592). U drugom radu Ham izričito navodi kako je rečenica **Delimir Rašicki je osječki pjesnik, a August Šenoa je književnik zagrebačke sredine*, s gledišta reda riječi pogriješna te kako

„Zanaglasnicu valja staviti na drugo mjesto u rečenici ili iza glagola, odnosno riječi kojoj po rečeničnom smislu pripada.“ (Ham, 2014.: 68.).

---

¹⁶ Vidi također Raguž, 1997.: 631.

To se pravilo primjenjuje i u rečenicama u kojima zanaglasnica rastavlja ime od prezimena: *Delimir je Rešicki osječki pjesnik, a August je Šenoa književnik zagrebačke sredine*. Ham (2014.: 68.) navodi kako je

„Takvo... smještanje zanaglasnice mnogima neobično, a to će biti zbog toga što ne pripada našem uobičajenom razgovornom jeziku, nego brižnije njegovanom književnom.“

Upravo zbog toga u određenim govornim situacijama rastavljanje imena od prezimena može stvoriti dojam pomalo neprirodnog i neuobičajenog izražavanja. Na pitanje *Tko je?* – vrlo će mali broj govornika odgovoriti razbijanjem sintagme imena i prezimena: *Ivan je Ivić*. Ili *Tko je došao?* – *Ivan je Ivić došao*. Ako se sintagma dodatno proširi, rečenica zvuči vrlo neuobičajeno: *Prijatelj je Ivan Ivić došao*. Naravno, u tim rečenicama uobičajeno bi bilo upotrijebiti glagol na prvom mjestu pa onda njegovu zanaglasnicu (*Došao je prijatelj Ivan Ivić*), no u tom slučaju ne poštuje se neobilježeni red riječi S-V-O, iako se zamjena predikata i subjekta u takvim primjerima tumači obavijesnim ustrojstvom rečenice gdje tema prethodi remi. Tema je poznata (*došao je*) te stoga rema (*Ivan Ivić*) dolazi nakon nje. No, onda se postavlja pitanje kako odgovoriti na sljedeću rečenicu: *Što je učinio prijatelj Ivan Ivić?*, u kojoj je *Prijatelj Ivan Ivić* tema, a predikat predstavlja remu – *Prijatelj je Ivan Ivić došao*. ili *Prijatelj Ivan Ivić je došao?*

Nadalje, neke sintagme teško će moći slijediti obilježja pomnog i dotjeranog izražavanja, a da pri tom ne zvuče vrlo neuobičajeno. Običnije je *Ragu od janjetine je odličan*. nego *Ragu je od janjetine odličan*. Također, u primjerima s posvojnim genitivom teško će se zanaglasnicom rastaviti sintagmu:

Primjer 5.

„*Prvakinja Beauxbatonsa*“, nastavi *Dumbledore*, „*je Fleur Delacour!*“ (Rowling, 2008.: 221.)¹⁷

Napominjem da je riječ o prijevodu pa je prevoditelj mogao biti pod utjecajem izvornika u kojem se zanaglasnice ne postavljaju na drugo mjesto niti mogu razbijati sintagme sačinjene od imena i prezimena ili sintagme s posvojnim genitivom. No, valja primijetiti također da je, što mnoge gramatike smatraju pogrešnim,¹⁸ zanaglasni oblik glagola biti – *je*, postavljen iza stanke.

Naravno, prevoditelj je imao niz različitih mogućnosti:

- a) „*Prvakinja je Beauxbatonsa*“, nastavi *Dumbledore*, „*Fleur Delacour!*“
- b) „*Fleur je Delacour*“ nastavi *Dumbledore*, „*prvakinja Beauxbatonsa!*“

¹⁷ Istaknuo autor.

¹⁸ „Kao što ne mogu doći na početak rečenice, [zanaglasnice] tako ne mogu doći ni na početak rečeničnog dijela iza stanke, bez obzira da li je obilježena kakvim znakom ili nije. To znači da zanaglasnice ne mogu doći iza zareza, zagrada, uklopljene rečenice, nabranja, duže sintagme i sl.“ (Težak-Babić, 2009.: §573.)

- c) „Prvakinja Beauxbatonsa **je**“, nastavi Dumbledore, „Fleur Delacour!“
- d) „Fleur Delacour **je**“ nastavi Dumbledore, „prvakinja Beauxbatonsa!“
- e) „Prvakinja Beauxbatonsa“, nastavi Dumbledore, „**jest** Fleur Delacour!“

No, vjerujem da je prevoditelj odabrao onu koju bi odabrao prosječan govornik, a koja uostalom najbolje opisuje situaciju u kojoj se izgovara jedna takva rečenica (iščekivanje, napetost...) ili je prijevod ovisio o prevoditeljevom sluhu za ritam rečenice, kako to kaže Težak (1990.: 151.). Uostalom svakom od mogućih primjera mogla bi se naći primjedba i ukazati da nije u skladu s nekim od mnogih pravila o redu riječi i nenaglasnica u hrvatskom jeziku.

Za sada ovu temu ne treba dalje širiti; o njoj će, vjerujem, biti još dosta govora drugdje gdje će se razmišljati o podjelama sintagmi na čvrste, uže, šire, lakše i još kakve koje bi mogle točnije objasniti kada i gdje razbijati pojedine sintagme. Ovdje nisam ni dotaknuo primjere odnosnih rečenica poput *Tko je žena s kojom pričaš?* *Žena s kojom pričam je Marica.* i druge slične rečenice u hrvatskom jeziku koje bi s teškoćom pratile stroga pravila o mjestu nenaglasnica.

Nadalje, može se dodati još i činjenica da se govorni i pisani jezik razlikuju i da svaki za sebe poštuje svoje norme, što potvrđuje i Udier u svom članku iz 2006.:

„No pravila o redosljedju rečeničnih komponenata dopuštaju nekoliko mogućnosti: *Ivan je Perić došao iz Osijeka. Ivan Perić je došao iz Osijeka. Ivan Perić došao je iz Osijeka.* Stroga norma traži postavljanje enklitika iza prve riječi u sintagmi (*Ivan je Perić došao iz Osijeka*). Ostvarenja koja nastaju tim postupkom svojstvena su visokomu stilu hrvatskoga standardnoga jezika, ali ne i razgovornomu stilu, koji najčešće stavlja enklitiku iza prve sintagme u rečenici (*Ivan Perić je došao iz Osijeka*).“ (Udier, 2006.: 62.)

I na kraju, treba naglasiti kako i razgovorni i visoki standardni stil utječu jedan na drugoga te kako se i velikim jezikoslovcima potkrade pokoji zatipak kao što je to slučaj u rečenici s početka našeg članka: „Red riječi **je** uglavnom slobodan i služi izražavanju stilskih tančina.“ (Katičić, 1986: 1059.), umjesto *Red je riječi...*¹⁹

Što se tiče samog reda zanaglasnica, to jest tzv. „pravila drugog mjesta“, tu su stvari znatno ustrojenije budući da se zanaglasnice slažu prema strogom redu koji ne dopušta odstupanja. Ipak i o tom bih želio reći nekoliko činjenica te iznijeti svoje viđenje o takvom strogom redu zanaglasnica.

Gramatike su ovdje dosta šture, ali i precizne. Tako Težak i Babić (2009.: §573.) navode da ako

„...više zanaglasnica pripada istoj rečenici, tada dolaze zajedno, i to ovim redom: *li* – *glagolske* osim *je* – *zamjeničke* – *je*. Ako ima više zamjeničkih, onda idu ovim redom: *dativne*, *genitivne*, *akuzativne*.“

¹⁹ Vidi također već spomenuti primjer *Svaka Ivanova nova bijela košulja je istoga kroja.* (Silić-Pranjaković, 2005.: §1473.), umjesto ispravnih rečenica *Svaka je Ivanova nova bijela košulja istoga kroja.* ili *Svaka Ivanova nova bijela košulja istoga je kroja.* Nezgoda je tim veća što se u obje knjige pogriješka dogodila upravo u poglavlju o redu riječi.

Gotovo potpuno jednako navodi i Raguž (1997.: §634.):

„Kada nekoliko enklitika treba poredati jednu iza druge, onda se to radi po ovome pravilu: prvo dolazi čestica *li*, zatim glagolske enklitike (osim *je*, koja dolazi iza svih ostalih enklitika) pa zamjenička enklitika, i to, ako dolaze dativne, genitivne ili akuzativne, najprije dolazi dativna ispred genitivne ili akuzativne, a genitivna ispred akuzativne...“

Isto se može pronaći i u drugim gramatikama (Silić i Pranjaković, Katičić, Barić i dr.). Sve te gramatike samo navode propisani red zanaglasnica, ali nijedna ne pokušava dati objašnjenje za takav njihov red. Tako se gotovo prešutno prelazi preko činjenice da samo glagolska zanaglasnica *je* odstupa od pravila o namještanju glagolskih zanaglasnica (iza upitne čestice *li*, a prije zamjeničnih zanaglasnica) te da se red zamjeničnih zanaglasnica (dativ, genitiv, akuzativ) odnosi samo na primjere gdje je zamjenica u akuzativu izražena povratnom zamjenicom (*se*).

Prikaže li se red zanaglasnica kroz jedan tablični prikaz, dobit će se sljedeće:

Tablica 1.

Prvo mjesto	Drugo mjesto			Treće mjesto	
! (naglasak – riječ s naglaskom)	Upitna čestica	Glagolske zanaglasnice	Zamjeničke zanaglasnice	Glagol <i>biti</i> (3. os. jd.)	! (naglasak – riječ s naglaskom)

Ako se na „drugog mjesto“ dodaju odgovarajući oblici, dobit će se sljedeća tablica:

Tablica 2.

Prvo mjesto	Drugo mjesto			Treće mjesto	
! (naglasak – riječ s naglaskom)	Upitna čestica	Glagolske zanaglasnice	Zamjeničke zanaglasnice	Glagol <i>biti</i> (3. os. jd.)	! (naglasak – riječ s naglaskom)
!	<i>li</i>	<i>biti/htjeti</i>	D-G-A	<i>je</i>	!

Zašto je red zanaglasnica takav, nije u potpunosti jasno niti je to igdje objašnjeno. Uzet je kao činjenica i o njemu se, koliko je meni znano, nije podrobnije raspravljalo. Jedno od mogućih objašnjenja bio bi već spomenuti Guillaumeov mehanizam „od općeg prema pojedinačnom“ u kojem bi se zanaglasnice redale prema modelu: način – vrijeme – osoba. To znači da je u rečenici prvo određen upitni način (pomoću upitne čestice *li*), zatim vrijeme (pomoću nenaglašenih oblika glagola *biti* i *htjeti*) te na kraju dolazi osoba kao pojedinačni ili množinski čimbenik koji najčešće predstavlja beneficijenta ili pacijensa radnje.

Kada je riječ o zanaglasnici *je* (3. osoba jd. prezenta glagola *biti*) i njezina posljednjega mjesta unutar „drugog mjesto“, gramatike ne navode gotovo nikakvo objašnjenje, kao da nije iznimka u rečeničnom redu zanaglasnica:

„Glagolska zanaglasnica *je* stoji iza zamjениčkih zanaglasnica.“ (Barić, 1995.: §1997), „Izuzima se od toga pravila jedino enklitični glagolski oblik *je*. On stoji iza zamjениčkih enklitika.“ (Katičić, 1986.: §1098.), „Izuzima se treće lice prezenta *je*, koje prednost prepušta zamjenicama: *Ona ga je zvala*.“ (Težak, 1990.: 150).

Isto se navodi u već spomenutim i citiranim pravilima o redu zanaglasnica u gramatikama Težaka i Babića, Dragutina Raguža te gramatici Eugenije Barić i suradnika.

Vjerujem da je zasebna uloga glagolskog oblika *je* posljedica zadržavanja jednog dijela naglasaka koji postoji u naglašenom obliku glagola *biti* u prezentu za treću osobu jednine. Naime, svi oblici pomoćnog glagola *biti* dolaze od kraćenja naglašenih oblika u kojima je drugi, nenaglašeni dio uzet kao pomoćni glagol. To se dogodilo sa svim nenaglašenim oblicima osim u slučaju oblika *je* koji, kao što je vidljivo, jedini ima drugačiji naglasak u usporedbi s ostalim oblicima prezenta glagola *biti*. Kao što se može vidjeti iz sljedeće tablice:

Tablica 3.

Osoba	Oblik
1. jd.	jè - sam
2. jd.	jè - si
3. jd.	jè - st
1. mn.	jè - smo
2. mn.	jè - ste
3. mn.	jè - su

za pomoćni glagol u trećoj osobi nije se uzeo drugi dio oblika *jest* (zbog nepostojanja samoglasnika to nije bilo ni moguće *-st*), kao što je to slučaj sa svim ostalim oblicima, te je za skraćeni oblik pomoćnog glagola u trećoj osobi uzet oblik *jè*, koji za razliku od ostalih oblika u svom dugom, naglašenom obliku nosi naglasak.

Ta ga činjenica uvelike razlikuje od ostalih oblika. U preoblici iz naglašenog oblika u nenaglašeni, oblik *jè* zadržao je određeni polunaglasak. Stoga taj oblik kao riječ koja

nema pravi naglasak ulazi u područje „drugog mjesta“, ali zbog svog „polunaglasak“ ne zauzima mjesto s ostalim glagolskim zanaglasnicama, već se smješta na posljednje mjesto „drugog mjesta“, iza zamjениčkih zanaglasnica, budući da se riječi bez (ikakvog) naglasaka neprekinuto nižu. Vjerujem također da upravo taj „polunaglasak“ riječi *jè* omogućuje njezino pojavljivanje na prvom mjestu u upitnom obliku: *Je li Ivan došao?* To mi se čini boljim objašnjenjem od onoga u gramatikama koje bez objašnjenja govore kako u upitnim rečenicama oblik *je* dobiva naglasak.

„U upitnom izrazu *je li* oblik *je* nije enklitičan. On ima vlastiti naglasak i može stajati na početku rečenice.“ (Katičić, 1986.: §1091.)²⁰

Nadalje, valja primijetiti kako se na prvom mjestu u rečenici bilo u upitnom bilo u potvrdnom obliku (kratki potvrdni oblik) može naći samo riječ koja ili ima svoj

²⁰ Usp. također Težak, 1990.: 150.

naglasak ili nema svoj naglašeni, duži oblik kao što je to slučaj s pomoćnim glagolom *biti* u tvorbi kondicionala.

Bi li htio ići s nama na večeru? – **Bih**.

Inače, svi će drugi oblici koristiti naglašeni oblik i u upitnom i u potvrdnom obliku:

Jesi li išao s njima na večeru? – **Jesam**.

Hoćeš li ići s nama na večeru? – **Hoću**.

Drugim riječima, u slučaju postojanja naglašenog oblika, u hrvatskom standardnom jeziku nenaglašeni oblik ne može poprimiti naglasak i ne može doći na prvo mjesto u rečenici. Naravno, moguće je i drugo objašnjenje koje ne mora nužno potirati ovo ovdje izneseno. Upitni način po svojoj je naravi naglašen oblik jer odudara od neobilježenog reda riječi S-V-O, čime postaje obilježen odnosno naglašen.²¹ Kada je riječ o zanijekanim oblicima pomoćnih glagola (*nisam, ne bih, ne ću*), oni ionako poprimaju naglasak te se ne mogu nalaziti zajedno s ostalim zanaglasnicama na „drugom mjestu“.

Druga dvojbeni tvrdnja, kada se govori o redu zanaglasnica, jest ona koja kaže da se zamjeničke zanaglasnice redaju na način da prvo dolazi zamjenica u dativu pa onda zamjenica u genitivu i tek na kraju zamjenica u akuzativu. Ta je tvrdnja točna, ali samo u slučajevima kada je zamjenica u akuzativu izrečena povratnom zamjenicom *se*.

Primjer 6.

a) *Bojim ga_G se_A* – *Bojim se_A Ivana_G*

b) *Bojim je_G se_A* – *Bojim se_A Ivane_G*

No u nekoliko izraza u kojima nije moguće upotrijebiti povratnu zamjenicu *se*, akuzativ će prethoditi zamjenici u genitivu. Tih je izraza malo no njihova preoblika iz naglašenog oblika u nenaglašeni oblik trebala bi slijediti poredak akuzativ – genitiv, a ne genitiv – akuzativ.

Primjer 7.

a) *Strah me_A je_{BITI} Ivana_G* – *Strah me_A je_{BITI} njega_G* – *Strah me_A ga_G je_{BITI}* a ne **Strah ga_G me_A je_{BITI}*

b) *Sram te_A je_{BITI} tvojih prijatelja_G* – *Sram te_A je_{BITI} njih_G* – *Sram te_A ih_G je_{BITI}* a ne **Sram ih_G te_A je_{BITI}*

Stoga na kraju nudim tablicu koja bi po meni malo bolje odgovarala stvarnom stanju i rasporedu zanaglasnica na „drugom mjestu“.

²¹ Silić i Pranjkić neobilježenima smatraju samo izjavne rečenice, ne i upitne: „Izjavne su rečenice s obzirom na priopćajnu svrhu neobilježene...“ (2005.: §1183).

Tablica 4.

Prvo mjesto	Drugo mjesto				Treće mjesto
! (naglasak – riječ s naglaskom)	Upitna čestica	Glagolske zanaglasnice	Zamjениčke zanaglasnice	Glagol <i>biti</i> (3. os. jd.)	! (naglasak – riječ s naglaskom)
!	<i>li</i>	<i>Biti</i> (bez <i>je</i>) / <i>htjeti</i>	D – A – G – se_A	<i>je</i>	!

Zaključak

U radu sam pokušao upozoriti na teško održive tvrdnje o slobodnom redu riječi te o strogom redu zanaglasnica u hrvatskom standardnom jeziku. Opisano je da sloboda reda riječi ovisi o mnogim čimbenicima koje nije uvijek lako popisati te stoga nije lako ni propisati pravila o slobodi reda riječi.

Nadalje, upozorio sam i na činjenicu da red riječi u govornom i pisanom izričaju nije uvijek moguće pomiriti budući da svaki od tih oblika poštuje svoja unutarnja pravila (semantička, fonetska...).

Posebno sam se osvrnuo na zanaglasnicu *je* (3. osoba jednine prezenta glagola *biti*). Vjerujem da sam argumentirano pojasnio njezin status razmještene zanaglasnice u odnosu na druge glagolske zanaglasnice prezenta pomoćnog glagola *biti*. Ona je zadržala određeni naglasak prilikom preoblike iz naglašenog u nenaglašeni oblik i ta ju je činjenica obilježila tako da ju smješta isključivo na posljednje mjesto „drugog mjesta“, tj. iza svih (ako ih je više) zanaglasnica koje se nalaze na „drugom mjestu“.

Naposljetku, osvrnuo sam se i na red zamjениčkih zanaglasnica (D-G-A) gdje sam upozorio na činjenicu da se samo povratna zamjenica *se* u akuzativu postavlja iza zamjenice u genitivu. U slučaju nenaglašenog oblika osobne zamjenice u akuzativu, ona će se postaviti ispred nenaglašene zamjenice u genitivu.

Time svakako nisu iscrpljena sva pitanja reda riječi i zanaglasnica budući da se nije pisalo o mnogim drugim rečenicama kao što su tek spomenute odnosne rečenice ili rečenica u kojima se mogu pojaviti dva oblika nenaglašene zamjenice u akuzativu ili u dativu: *A ja ti_D mu_D opalim pljusku preko cijelog lica*.

Literatura

- Babić, Stjepan, 1990., Hrvatska jezikoslovna čitanka, Zagreb, Globus
 Babukić, Vjekoslav, 1854., Ilirska slovnica, Zagreb, Narodna tiskarnica Lj. Gaja
 Barić, Eugenija i sur., ³1995., Hrvatska gramatika, Zagreb, ŠK
 Brabec, Ivan; Hraste, Mate; Živković, Sreten, ⁴1961., Gramatika hrvatskosrpskoga jezika, Zagreb, ŠK
 Ham, Sanda, 2002., Školska gramatika hrvatskoga jezika, Zagreb, ŠK
 Ham, Sanda; Baraban, Borko; Mlikota, Jadranka; Orlić, Alen, 2014., Hrvatski jezični savjeti, Zagreb, ŠK

- Katičić, Radoslav, 1986., Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, JAZU, Globus
- Mamić, Mile, 1996., Upotreba akuzativnih oblika zamjenice *ona*, Jezik, god. 43., br. 5., str. 183. – 188.
- Mamić, Mile, ²1997, Jezični savjeti, Zadar, Hrvatsko filološko društvo
- Maretić, Tomo, ³1963., Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb, Matrica hrvatska
- Peti-Stantić, Anita, 2006., O kakvu je redu riječ?, Filologija, br. 46. – 47., str. 227. – 238.
- Podboj, Martina, 2013., Red riječi u hrvatskom i poljskom jeziku: poteškoće s kojima se susreću poljski studenti kroatistike pri usvajanju reda riječi u hrvatskom jeziku, Rasprave, god. 39., br. 2., str. 581. – 592.
- Raguž, Dragutin, 1997., Praktična hrvatska gramatika, Zagreb, Medicinska naklada
- Silić, Josip, Pranjković, Ivo, 2005., Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta, Zagreb, ŠK
- Težak, Stjepko, 1990., Hrvatski naš svagda(š)nji, Zagreb, Školske novine
- Težak, Stjepko; Babić, Stjepan, ¹⁷2009., Gramatika hrvatskoga jezika, Zagreb, ŠK
- Udier, Sanda Lucija, 2006., Položaj glagolskih enklitika u nastavi hrvatskoga kao stranoga jezika za početnike, Lahor, god. 1., str. 61. - 68.

Sažetak

Tomislav Frleta, Sveučilište u Zadru
UDK 81'367.52, izvorni znanstveni rad
primljen 15. kolovoza 2017., prihvaćen za tisak 24. studenoga 2017.

The Rule of “the Second Place“ in the Croatian Language or about the (Half(un))free Word Order

In this article we have tried to point out some obstacles in defining the word order in the Croatian language as a free one. We have also dealt with the problems relating to enclitics and their position in the so-called “second place“. Furthermore, we have found out that the reason for dislocating the verbal clitic for the present of the third person of the verb *to be* (*je*) is in its keeping of a kind of a half accent in its transformation from the accentuated to non-accentuated form. Finally, we consider the order of pronominal clitics (D-G-A) as a correct one only when the pronoun in accusative is represented with the reflexive pronoun *se*. In case that there are only personal pronoun clitics in the sentence, the correct order of pronominal clitics should be D-A-G.